

15 дәріс. Қазақстан Республикасының валюталық саясаты

1. Қазақстандағы валюталық реттеу және валюталық бақылау
2. Қазақстан қор биржасындағы валюталық своп
3. Қазақстан Республикасының валюталық саясатын қалыптасуы
4. Ұлттық банктің ақша-кредит саясаты құралдарының ерекшеліктері

1. Қазақстандағы валюталық реттеу және валюталық бақылау

Қазақстан Республикасындағы валюталық қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» 2018 жылғы 2 шілдедегі Қазақстан Республикасының заңы болып табылады.

Жоғарыда аталған заң валюталық операцияларды жүзеге асыруға байланысты және резиденттер мен резидент еместердің валюталық құндылықтарға құқықтарын жүзеге асыруынан туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейді, валюталық реттеу мен валюталық бақылаудың мақсаттарын, міндеттерін және тәртібін айқындайды.

Валюталық реттеудің мақсаты – тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін мемлекеттік саясатқа жәрдемдесу.

Валюталық реттеудің міндеттері:

- 1) Қазақстан Республикасында валюталық құндылықтардың айналысы тәртібін белгілеу;
- 2) Қазақстан Республикасының әлемдік экономикаға одан әрі интеграциялануы үшін жағдайлар жасау;
- 3) валюталық операциялар мен капитал қозғалысы туралы ақпараттық базаны қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасындағы валюталық реттеудің негізгі органы Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі болып табылады.

Валюталық операцияларға мыналар жатады:

- валюталық құндылықтарға меншік құқығын және өзге де құқықтарды беруге, сондай-ақ валюталық құндылықтарды төлем құралы ретінде пайдалануға байланысты операциялар;

- валюталық құндылықтарды Қазақстан Республикасына әкелу, беру және беру, сондай-ақ Қазақстан Республикасынан әкету, беру және беру;

- валюталық құндылықтарды сенімгерлік басқаруға беру;

- брокерлік қызмет көрсету туралы шарт негізінде валюталық құндылықтарды беру.

- Валюталық құндылықтарға мыналар жатады:

- шетел валютасы;

- шетел валютасындағы бағалы қағаздар мен төлем құжаттары;

- резидент еместер шығарған номиналды емес бағалы қағаздар;

- тазартылған алтын құймалар;

- Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы, номиналды құны Қазақстан Республикасының ұлттық валютасында көрсетілген бағалы қағаздар мен төлем құжаттары, олармен резиденттер мен резидент еместер арасында немесе резидент еместер арасында мәмілелер жасалған жағдайда, сондай-ақ оларды Қазақстан Республикасынан әкету (беру) немесе Қазақстан Республикасына әкелу (беру);

- резиденттер мен резидент еместер арасында олармен мәмілелер жасаған жағдайда, сондай-ақ оларды Қазақстан Республикасынан әкету немесе Қазақстан Республикасына әкелу кезінде шығаратын номиналды емес бағалы қағаздар.

Қазақстан Республикасында лицензиялау уәкілетті ұйымдардың немесе банктердің қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметін жүзеге асыруға жатады. Лицензияларды беру Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне жүктеледі.

Валюталық операциялардың мониторингі Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі арқылы жүзеге асырылады:

- валюталық шарттарды есептік тіркеу.

Есепке алу нөмірлерін бере отырып есептік тіркеуге шарттар жатады, олардың негізінде және орындау үшін резиденттер мен резидент операциялар арасында капитал қозғалысының операциялары жүргізіледі, оларға мыналар жатады:

- қаржылық қарыздар;

Бұл ретте есептік тіркеуге жататын валюталық шарт сомасының шекті мәні валюталық Шарт Қазақстан Республикасына мүліктің (ақшаның) түсуін немесе оларды Қазақстан Республикасынан беруді (аударуды) не резиденттің резидент емеске мүлікті (ақшаны) қайтару жөніндегі міндеттемелерінің туындауын білдіретініне қарамастан, 500 000 АҚШ долларынан астам мөлшерде белгіленеді немесе резидентте резидент нестің мүлікті (ақшаны) қайтаруы бойынша талаптардың туындауы;

- жүргізілген валюталық операциялар туралы хабарламалар алу.

Валюталық операцияларды жүргізу туралы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкін хабардар етуді уәкілетті банктер төлемдер мен ақша аударымдарын жүргізу кезінде алынған мәліметтер негізінде есептер нысанында жүзеге асырады.

Бұл ретте уәкілетті банк хабарлама жүзеге асыратын валюталық операциялар бойынша төлем және ақша аудару сомасының шекті мәні 50 000 АҚШ доллары және одан жоғары мөлшерде белгіленеді;

- резиденттер ашқан шетелдік банктердегі шоттар туралы хабарламалар алу.

- шетелдік қаржылық емес ұйымдардың филиалдарынан (өкілдіктерінен) тұрақты негізде ақпарат алу.

Заңда тікелей көзделген жағдайларды қоспағанда, резиденттер арасындағы валюталық операцияларға тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының аумағында резидент еместер арасындағы

валюталық операциялар Қазақстан Республикасында арнайы валюталық режим енгізілген жағдайды қоспағанда, шектеусіз жүзеге асырылады. Арнайы валюталық режим, егер жағдайды экономикалық саясаттың басқа шараларымен шешу мүмкін болмаса, Қазақстан Республикасының экономикалық қауіпсіздігіне және оның қаржы жүйесінің тұрақтылығына қатер төнген жағдайларда төтенше шара ретінде енгізіледі. Арнайы валюта режимінің қолданылу мерзімі 1 жылдан аспауға тиіс.

Резиденттер мен резидент еместер арасындағы валюталық операциялар валюталық мониторинг шеңберінде жоғарыда көрсетілген талаптар сақталған жағдайда шектеусіз жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасында шетел валютасын сату мен сатып алуды резиденттер мен бейрезиденттер тек қана осындай уәкілетті банктердің айырбастау пункттері, сондай-ақ уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттері арқылы шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға құқығы бар уәкілетті банктерден жүргізеді.

Резидент-жеке тұлғалар және резидент емес тұлғалар Қазақстан Республикасынан қолма-қол шетелдік және (немесе) ұлттық валюталарды (бағалы металдардан жасалған монеталарды қоспағанда), кедендік декларациялаусыз және әкетілетін қолма-қол шетел валютасының шығу тегін растайтын құжаттарды ұсынбай, 10 000 АҚШ доллары баламасынан аспайтын мөлшерде жол чектерін әкетуге құқылы. Жоғарыда көрсетілген сомадан асқан кезде Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағының бір бөлігі болып табылатын аумақтан немесе аумаққа жүзеге асырылатын әкелу немесе әкету жағдайларын қоспағанда, қолма-қол шетелдік және (немесе) қолма-қол ұлттық валютаны (бағалы металдардан жасалған монеталарды қоспағанда), жол чектерін Қазақстан Республикасына әкелу немесе Қазақстан Республикасынан әкету міндетті кедендік декларациялауға жатады.

Экспорттық-импорттық валюталық бақылау

Экспорттық-импорттық валюталық бақылаудың мақсаты экспорттаушылардың және импорттаушылардың уәкілетті банктердегі банк шоттарына аударудан тұратын шетел валютасын және (немесе) Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын репатриациялау жөніндегі талаптарды сақтауын қамтамасыз ету болып табылады:

- 1) экспорттан ұлттық және (немесе) шетел валютасындағы түсімдер;
- 2) Резидент емес міндеттемелерді орындамаған немесе толық орындамаған жағдайда, резидент импорт бойынша есеп айырысуды жүзеге асыру үшін резидент емес пайдасына аударған ұлттық және (немесе) шетел валютасын қамтиды.

Экспорт деп Қазақстан Республикасы резидентінің Қазақстан Республикасының резидент товаровстігіне тауарларды беруі, ішінара Қазақстан Республикасы резидентінің Қазақстан Республикасының резидент нестігіне зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарды беруі, жұмыстарды

орындауы, қызметтер көрсетуі, мүлікті Қазақстан Республикасы резидентінің Қазақстан Республикасының резидент нестігіне жалға беруі түсініледі.

Импорт деп бейрезиденттің Қазақстан Республикасының резидентіне тауарларды беруі, ішінара бейрезиденттің Қазақстан Республикасының резидентіне зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарды беруі, жұмыстарды орындауы, қызметтер көрсетуі, резидент нестің Қазақстан Республикасының резидентіне мүлікті жалға беруі түсініледі.

Резидент ұлттық және шетел валютасын репатриациялау талабының репатриациялау мерзімінде орындалуын қамтамасыз етуге міндетті, ол үшін валюталық шартта резидент нестердің міндеттемелерді орындау мерзімдері көзделуге тиіс.

Уәкілетті банктер, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің аумақтық филиалдары 50 000 АҚШ доллары баламасынан асатын сомаға экспорт немесе импорт бойынша валюталық шарттар бойынша репатриациялау талабының орындалуын бақылауды жүзеге асырады. Мұндай валюталық шарттар есептік тіркеуге жатады. Бұл ретте резиденттеннхстермен жасалған, тауарларды Қазақстан Республикасының шекарасы арқылы өткізуді көздемейтін келісімшарттар үшін есептік нөмір беру талап етілмейді.

Қаржылық мониторинг

Қазақстан Республикасында қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл саласында қаржылық мониторинг жүзеге асырылады. "Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы" Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы №191-IV Заңына сәйкес **қаржы мониторингінің субъектілері:**

1) банкаралық ақша аудару жүйесінің операторын немесе операциялық орталығын қоспағанда, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын банктер, ұйымдар;

2) биржалар;

3) сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары, сақтандыру брокерлері, өзара сақтандыру қоғамдары;

4) Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорлары;

5) Бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушылары, орталық депозитарий;

6) ақшамен және бағалы металдармен және асыл тастармен, олардан жасалған зергерлік бұйымдармен операцияларды жүзеге асыратын басқа да ұйымдар

Қаржылық мониторингке ақшамен және (немесе) өзге де мүлікпен жасалатын операциялар, егер олар өз сипаты бойынша мынадай операциялар түрлерінің біріне жататын болса, жатады:

1) бәс тігу, құмар ойындар мен лотерея өткізу нәтижелері бойынша қолма –

қол нысанда ұтысты, оның ішінде электрондық нысанда-3 000 000 теңгеге тең немесе одан асатын сомада не оның шетел валютасындағы баламасын алу;

2) айырбастау пункттері арқылы қолма – қол шетел валютасын сатып алу, сату және айырбастау-10 000 000 теңгеге тең немесе одан асатын сомада не оның шетел валютасындағы баламасы;

3) чек немесе вексель бойынша қолма – қол ақша алу-10 000 000 теңгеге тең немесе одан асатын сомада не оның шетел валютасындағы баламасы;

4) банктік шоттан алу немесе клиенттің банктік шотына қолма-қол ақша аудару, сол сияқты клиенттен қабылдау не клиентке 10 000 000 теңгеге тең немесе одан асатын сомада қолма-қол ақша беру не оның шетел валютасындағы баламасы;

5) және заңнамада көзделген басқа да жағдайларда.

Бұл ретте күдікті операциялар оларды жүзеге асыру нысанына және олар жасалған не жасалуы мүмкін немесе жасалуы мүмкін сомаға қарамастан қаржылық мониторингке жатады. Күдікті операция деп оған қатысты ақша және (немесе) оны жасау үшін пайдаланылатын өзге де мүлік қылмыстық қызметтен түсетін табыс болып табылады не операцияның өзі заңдастыруға бағытталған деген күдік туындайтын клиенттің операциясы (осындай операцияны жасауға тырысуды, жасау процесіндегі операцияны немесе жасалған операцияны қоса алғанда) түсініледі (Қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстату) немесе терроризмді не өзге де қылмыстық қызметті қаржыландыру. Күдікті операцияны айқындау белгілерін (өлшемшарттарын) Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

Егер бұл мәліметтер мен ақпарат анықтау, алдын ала тергеу органдарында, соттарда жеке және заңды тұлғалардың өкілдігі мен оларды қорғау мәселелері бойынша заң көмегін көрсетуге байланысты алынған жағдайда, сондай-ақ олар консультациялар, түсіндірулер, кеңестер түрінде заң көмегін көрсеткен кезде адвокаттар қаржылық мониторингке жататын операция туралы мәліметтер мен ақпаратты бермейді шешілуі кәсіби заң білімін, талап арыздарды, шағымдарды және құқықтық сипаттағы басқа да құжаттарды жасауды талап ететін мәселелер бойынша жазбаша қорытындылар.

2. Қазақстан қор биржасындағы валюталық своп

Бірінші валюталық своп 1979 жылы Лондонда жасалды. Келесі екі жылда нарық шағын және тұрақсыз болды. Бұл белгісіздік 1981 жылы ағайынды Саломон Дүниежүзілік банк пен IBM қатысуымен әйгілі валюталық свопты жасаған кезде аяқталды.

Валюталық своптар бойынша ұзақ мерзімді сенімділікті қамтамасыз еткен қатысушылар болды. Валюталық своптан пайыздық свопқа дейін аз ғана қадам жасалды. Валюталық своп сияқты, бірінші пайыздық своп Лондонда жасалды. Бұл 1981 жылы болды. Келесі жылы бұл өнім АҚШ-та Студенттік несие

маркетингі қауымдастығы (Салли Мэй) өзінің кейбір міндеттемелері бойынша пайыздық мөлшерлеме сипатын (тіркелгеннен өзгермеліге) түрлендіру үшін пайыздық свопты пайдаланған кезде пайда болды.

Валюталық және пайыздық своптар нарығы орнағаннан кейін ол өте тез өсті. Бұл нарық шамамен 5 миллиард доллардан өсті. 1982 жылдың аяғында 2,5 триллионнан астам доллар болды 1990 жылдың аяғына дейін.

Қазақстанда валюталық своп операциялары мыналар негізінде жүргізіледі:

- «Шетел валютасымен айырбас саудасын жүргізу ережелері»;

- KASE Басқармасының 2016 жылғы 31 наурыздағы шешімімен бекітілген валюталық своп операцияларының спецификациясы.

Валюталық своп – бұл әртүрлі валюталық күндермен бірдей сомаға екі қарама-қарсы конверсиялық операциялардың комбинациясы. Свопқа қатысты жақынырақ мәміленің орындалу күні валюталық күн деп аталады, ал алыстағы кері операцияның орындалу күні своптың аяқталу күні болып табылады. Валюталық своп операцияларының көпшілігі 1 жылға дейінгі мерзімге жасалады.

Шетелдік валюталық операциялар АҚШ долларына, еуроға, Ресей рубліне және Қытай Халық Республикасының юаніне қатысты жүзеге асырылады. Валюталық своп операцияларын орындауға болатын стандартталған шарттар жеті күн, бір ай, үш ай, алты ай және бір жыл. Валюталық операцияларды жүзеге асыруға болатын стандартталған кезеңдер бір күн және екі күн.

Валюталық своп операциялары ақша-несие саясатының трансмиссиялық механизмінің тиімділігін арттыру мақсатында Қазақстан қор биржасының алаңында өтімділікті қамтамасыз ету және алу үшін бір күндік мерзімге жүзеге асырылады.

Ақша-несие саясаты құралдарының жаңа желісінде валюталық своп Ұлттық Банк екінші деңгейдегі банктің талабы бойынша АҚШ долларымен қамтамасыз етілген бір күнге теңгелік қаражатты беруге немесе алуға дайын болған кезде тұрақты қолжетімділік операцияларын білдіреді.

Бұрын Ұлттық Банк бұл нарыққа ставкалардың кең диапазонымен қатысқан, яғни валюталық своп операциялары бойынша алу және провизиялар бойынша мөлшерлемелер айтарлықтай ерекшеленетін. Кең дәліз своп бағамдарының айтарлықтай ауытқуына мүмкіндік берді.

Валюталық своп сайтында тұрақты қол жеткізу операцияларын жүргізу осы нарықтағы бағамдардың құбылмалылығын төмендетеді. Жаңа шарттар тарифтік дәліздің тарылуын болжайды.

Валюталық своп операциясының және шетел валютасындағы операцияның параметрлерін есептеу үшін келесі формулалар қолданылады:

1) жабу бағасы мына формула бойынша есептеледі:

$$\text{Price}_{\text{close}} = \text{Price}_{\text{open}} + \text{Price}_{\text{operation}}$$

мұнда:

$Price_{close}$ – своп/шетелдік валюта операциясының жабылу бағасы (теңгемен өлшенген, үтірден кейінгі бесінші белгіге дейін дәл);

$Price_{open}$ – своп операциясын/шетелдік валюталық операцияны ашу операциясының бағасы (теңгемен өлшенген, үтірден кейінгі екінші белгіге дейін дәл көрсетілген);

- негізгі сауда-саттық сессиясы барысында жүзеге асырылатын валюталық своп операцияларында/шетел валютасымен АҚШ долларына қатысты операцияларда USDKZT_TOM құралы бойынша барлық транзакциялардың басталатын күні Алматы уақыты бойынша сағат 11.00-де қалыптасқан орташа алынған бағасы (осы операцияның ашылуы) осы құрал саудаланған баға ретінде пайдаланылады; мұндай мәмілелер болмаған жағдайда осы құралмен соңғы сәтті күні жасалған барлық мәмілелердің орташа алынған бағасы пайдаланылады;

- қосымша сауда-саттық сессиясында жүзеге асырылатын АҚШ долларына қатысты шетел валютасымен операцияларда USDKZT_TOM құралы бойынша осы операция басталған (ашылған) күнгі Алматы уақыты бойынша 15.30-дағы жағдай бойынша қалыптасқан барлық операциялардың орташа алынған бағасы, осы құрал саудаланған, осындай баға ретінде пайдаланылады; мұндай мәмілелер болмаған жағдайда осы құралмен соңғы сәтті күні жасалған барлық мәмілелердің орташа алынған бағасы пайдаланылады;

- еуроға және рубльге қатысты шетел валютасымен операцияларда мұндай бағалар ретінде келесі бағалар қолданылады:

- есеп айырысу аукцион күні жүзеге асырылатын осы шетел валютасымен барлық операциялардың осы операция басталған (ашылған) күнгі Алматы уақыты бойынша сағат 11.00-дегі жағдай бойынша қалыптасқан орташа алынған бағасы, онда осы шетел валютасы саудаланды; мұндай мәмілелер болмаған жағдайда осы шетел валютасымен соңғы сәтті күні жасалған барлық мәмілелердің орташа алынған бағасы осы шетел валютасымен сауда-саттық күніндегі есеп айырысулармен пайдаланылады;

- юаньға қатысты шетел валютасымен операцияларда осындай баға ретінде осы шетел валютасымен соңғы сәтті күні жасалған, сауда-саттық күнінде есептелген барлық мәмілелердің орташа алынған бағасы пайдаланылады;

Прайоперация – своп/шетелдік валюта операциясының бағасы (теңгемен өлшенген, үтірден кейінгі бесінші белгіге дейін дәл);

2) кірістілік келесі формула бойынша есептеледі:

$$Yield = \frac{Price_{operation} \times 365}{Lenght \times Price_{operation}} \times 100$$

мұнда:

Табыстылық – своп/шетелдік валюта операциясының табыстылығы

ы (пайызбен өлшенген, үтірден кейінгі бесінші белгіге дейін дәл);

Ұзақтығы – своп/шетелдік валюта операциясының күндердегі ұзақтығы (сауда-саттықтың ашылуы мен жабылуының есеп айырысу күндері арасындағы күнтізбелік күндердің саны).

3) Ашылу көлемі мына формуламен есептеледі:

Ашық көлем = Ашық баға × Саны,

қайда:

Volumeopen – своп/шетелдік валюта операциясын ашу көлемі (теңгемен өлшенген, үтірден кейінгі екінші белгіге дейін дәл);

Саны – своп/шетелдік валюта операциясындағы құралдың сомасы (құрал бірлігімен өлшенген);

4) жабу көлемі мына формуламен есептеледі:

Көлемді жабу = Бағаны жабу × Саны,

мұнда:

Volumeclose – своп/шетелдік валюта операциясының жабылу көлемі (теңгемен өлшенген, үтірден кейінгі екінші белгіге дейін дәл).

Валюталық своп мәмілесінің тараптары бір-біріне теңгедегі ақша сомасын (вариациялық маржа) төлеуге міндетті, оның мөлшері осындай мәміленің мәні бағасының өзгеруіне байланысты.

Вариациялық маржа валюталық своп операциясы жүзеге асырылған күні есептеледі және валюталық своп операциясы жүзеге асырылған күннен кейінгі күннен бастап екі тарап Биржаның "қаржы құралдарымен мәмілелер бойынша клирингтік қызметті жүзеге асыру қағидалары" ішкі құжатына сәйкес жабу мәмілесі бойынша міндеттемелерді қоса алғанда, орындаған күнге дейінгі кезеңде төленеді.

2021 жылдың қаңтарында KSE валюталық своп операциялары 1 231,8 млрд теңгені құрады, бұл 305,8 млрд теңгеге немесе желтоқсандағы көлемнің 33%-ына (926 млрд теңге) көп. Транзакциялар саны 245 болды, бұл өткен аймен салыстырғанда 44 транзакцияға артық немесе 21,9%. Қаңтардағы транзакциялардың орташа күндік көлемі 68,4 млрд теңгені, транзакциялардың орташа күндік саны – 14, бір транзакцияның орташа көлемі – 5 млрд теңгені құрады. Аспаптық құрылымда валюталық своп нарығындағы жалпы көлемнің 71%-ы бір күндік валюталық своп (USDKZT_0_001) операцияларының үлесіне, валюталық своп нарығындағы сауда-саттықтың жалпы көлемінің 24,6%-ы валюталық своп нарығындағы операциялардың үлесіне тиді. екі күндік валюталық своп (USDKZT_0_002), апта сайынғы валюталық своп операциялары бойынша сауда-саттықтың жалпы көлемінің 1,0% (USDKZT_01W), ай сайынғы валюталық своп операциялары бойынша сауданың жалпы көлемінің 3,4% (USDKZT_01M). SWAP-1D (USD) бір күндік доллар своп индикаторы қаңтар айының соңында 35 бит/п төмендеді. жылдық 8,28%-дан 7,93%-ға дейін. Екі күндік SWAP-2D (USD) свопының құны 4 бит/п төмендеді. жылдық 7,99%-дан 7,95%-ға дейін.

3. Қазақстанның ақша-несие саясатын қалыптасуы

Қазақстанның валюталық саясаты сыртқы экономикалық, сондай-ақ жалпы ақша-кредит саясатының құрамдас бөлігі болып табылады. Ақша-кредитті бір мезгілде пайдалану кезінде валюталық саясат ұлттық валютаның тұрақтылығы мен айырбасталуын қамтамасыз етуге, төлем балансының тепе-теңдігін сақтауға, жұмыссыздық пен инфляцияны тежеуге бағытталған.

Әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың күрделі жағдайында Қазақстанның ағымдағы валюталық саясаты валюталық операцияларды ішінара ерараықтандырудың және ішкі валюта нарығындағы бірқатар қатаң шектеулердің үйлесіміне негізделген.

Валюталық саясаттың дәстүрлі нысандарынан: валюта бағамының режимін реттеу, валюталық интервенциялар, алтын-валюта резервтерін басқару және теңгенің айырбасталу дәрежесін реттеу сияқты құралдар пайдаланылады. Ұлттық банк теңгенің реттелетін өзгермелі айырбас бағамын ұстанды. Канадада және басқа да бірқатар елдерде кеңінен қолданылатын валюталық интервенциялар валюта нарығындағы конъюнктураның қысқа мерзімді өзгерістері нәтижесінде теңгенің номиналды бағамының ауытқуын тегістеу мақсатында Қазақстанның ішкі валюта нарығында да жүзеге асырылады.

Алтынның құнын анықтаудың жаңа тәсілі қажет, ол бүкіл әлемде әдеттегідей энергия көздерінің құнына байланысты болуы керек.

Теңгенің АҚШ долларына ресми айырбастау бағамы биржалық және биржадан тыс валюта нарықтарының жай-күйінің нәтижелері, сондай-ақ инфляция деңгейі және басқа да макроэкономикалық көрсеткіштер бойынша белгіленеді. Көбінесе мұндай курс заңды тұлғалар арасындағы келісімдерде қолданылады. 1996 жылы ХВҚ келісімінің VIII бабының шарттарына қосыла отырып, Қазақстан валюталық шектеулерді енгізбеуге немесе күшейтпеуге, бірнеше валюта бағамдарын қолдану практикасын енгізбеуге немесе өзгертуге, төлем балансына байланысты себептер бойынша импортқа шектеулерді енгізуге немесе күшейтуге міндеттеме алды. Келісімге сәйкес ағымдағы халықаралық мәмілелер бойынша төлемдер мен аударымдарды орындау бойынша шектеулер алынып тасталды, бұл теңгенің еркін айырбасталуын қамтамасыз ету жөніндегі шарттарға қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Валюта саясатының өзі валюта нарығының болмауынсыз мүмкін емес. Валюта нарығы дегеніміз-әлемнің әртүрлі елдерінің валютасы сатылатын және сатып алынатын нарық.

Қазақстан Республикасының валюталық нарығы ішкі валюталық нарықтар санатына жатады, ол стадиондарда орналасқан. Көбінесе қазақстандық валюта нарығы өзінің тұрақсыздығымен және болжамсыздығымен сипатталады. Бұл, негізінен, валюта нарығының әлемдегі саяси және экономикалық өзгерістерге ерекше жылдам реакциясымен түсіндіріледі (көбінесе ҚР ішкі валюта нарығына

экономикалық күйзелістер әсер етеді).

Ұлттық валюта нарығы, әдетте, осы елдің аумағында орналасқан банктер өз клиенттеріне валюталық қызмет көрсету бойынша жүзеге асыратын операциялардың жиынтығы болып табылады, олардың ішінде халықаралық операцияларды жүргізуге маманданбаған компаниялар, жеке тұлғалар және банктер болуы мүмкін. Бұдан басқа, ішкі ұлттық нарық операцияларына жекелеген компаниялар бір-бірімен жасайтын валюталық операциялар, жеке тұлғалар арасындағы операциялар, сондай-ақ валюта биржаларында жүргізілетін операциялар жатқызылуы мүмкін. Қазақстан Республикасында ұлттық валюта теңгесінің енгізілуімен қазақстандық валюта нарығын қалыптастыру процесі басталды.

Валюталық шектеулерге қатысты еркін және еркін емес валюта нарықтарын бөлуге болады. Валюталық шектеулері бар валюта нарығы еркін емес, ал олар болмаған кезде - еркін болып саналады.

Қолданылатын валюта бағамдарының түрлері бойынша валюта нарығы бір және қос режимде болуы мүмкін. Қазақстан бір режимді валюта нарығымен сипатталады, оны Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі белгілейді және есеп айырысулар мен кедендік төлемдерді жүзеге асыру үшін ресми түрде жарияланады. Екіншісі сұраныс пен ұсыныс негізінде биржада белгіленеді және коммерциялық есептеулер үшін қызмет етеді. Қазақстанда Ұлттық банк мұндай режимді пайдаланбайды.

Ұйымдастырылу дәрежесі бойынша валюта нарығы биржалық және биржадан тыс болып табылады. Биржалық нарықтың артықшылығы-бұл валюта мен валюта қаражатының ең арзан көзі, ал сауда-саттыққа ұсынылатын өтінімдер абсолютті өтімділікке ие. Қазақстанда биржалық нарық 1992 жылғы маусымнан бастап, Қазақстан банкаралық валюта-қор биржасы ашылған сәттен бастап жұмыс істейді (1996 жылдан бастап - AFINEX, 1998г.-KASE).

Биржадан тыс нарық оған қатысушылардың белгілі бір санымен (валюталық дилерлер, уәкілетті немесе ұрандық, банктер, сыртқы сауда операцияларын жүзеге асыратын фирмалар, брокерлік компаниялар және т.б.) Қазақстанға тән.

Валюта нарығына шығу мақсаттарына және негізгі қатысушылардың мүмкін болатын операцияларына шолу 10-кестеде берілген.

10-кесте – Қазақстан Республикасының валюта нарығына қатысушыларына шолу

Мүшелер	Мәмілелер	мотивтер
Коммерциялық банктер	- Клиенттерге арналған мәмілелер - Өз шотыңыз бойынша сауда жасау - валютаны сатып алу	Төлемдер жасау Клиент саудасында пайда табу немесе позицияларды теңестіру

	және сату -Валюталық тәуекелдерді сақтандыру бойынша операциялар	
Кәсіпорындар (экспорттаушылар, импорттаушылар)	Шетел валютасында несие алу және беру Сыртқы сауда операцияларын жүзеге асыру	Шетелдік және ұлттық валютадағы төлемдер Өзіндік құнның сенімді базасын құру Валюталық тәуекелдерді алып тастау Қолайлы жағдайларды алу үшін мүмкіндіктерді пайдалану
Ұлттық банк	Валютаны сатып алу және сату Валюталық интервенциялар	Төлемдер, чектерді, вексельдерді және т.б. Валюта бағамын ұстап тұру және валюта нарығының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін валюталарды сатып алу және сату
Брокерлер	Валюталық және пайыздық операциялардағы делдалдық	Мәміледен комиссия немесе пайыз түрінде пайда алу

Заңнама негізінде Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі валюталық бақылауды жүзеге асырады, валюталық операциялардың құқықтарын айқындайды, елдің барлық сыртқы және ішкі борыштарының активтері мен пассивтері бойынша есеп жүргізеді және оларды қайта құрылымдауды жүзеге асырады, халықаралық есеп айырысу тәртібін нығайтумен айналысады. Бұдан басқа, Ұлттық банк Қазақстан Республикасының ресми алтын-валюта резервтерін басқарады, теңгенің басқа мемлекеттердің ақша бірліктеріне бағамын айқындайды және ресми жариялайды.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюта нарығында екі жақты әрекет етеді. Ең алдымен, оның өзінің коммерциялық мүдделері бар және халықаралық институттарға төлем жасау үшін валютаны сатып алады-сатады. Тағы бір міндет-Ұлттық валютаның тек ел ішінде ғана емес, басқа валюталармен қарым-қатынаста да тұрақтылығын қамтамасыз ету. Ұлттық банк валюталық резервтерді басқаруды жүзеге асырады, валюталық интервенциялар жүргізеді, пайыздық мөлшерлемелер деңгейін реттейді, валюталық шектеулер белгілейді.

Қазақстандық валюта нарығының негізгі сипаттамаларын және оның

қатысушыларының құрамын қарастыра отырып, оның белгілі бір уақыт кезеңдеріндегі дамуын талдаймыз.

Елдің ішкі валюта нарығының қалыптасуы 1991 жылы шет елдермен сауданы жүзеге асыруға және халықаралық төлемдерді жүргізуге мемлекеттік монополия жойылған кезде басталды. Осы сәттен бастап қаржы нарығының осы секторы Қазақстандағы ең қарқынды дамып келе жатқан нарықтардың біріне айналды. Мұның алғышарты Ұлттық банктің елде валюталық операцияларды жүргізу тәртібін және шаруашылық жүргізуші субъектілердің сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруын реттейтін заңнамалық базаны құру бойынша жүргізген елеулі жұмысы болды.

Құқықтық және заңнамалық валюта базасы құрылып, банк жүйесі құрылғаннан кейін ел қаржылық, атап айтқанда валюта нарығының либералды моделін құруға бағам алды.

Теңге айналымға енгізілген сәттен бастап Қазақстанда бірнеше девальвация және еркін өзгермелі бағамға көшу орын алды.

1993 жылғы 15 қарашада Қазақстан айналымға ұлттық валюта-теңге енгізді. Содан бері теңге долларға қатысты 7500 пайыздан астам төмендеді. Ресми түрде Қазақстан билігі теңгені үш рет – 1999, 2009 және 2014 жылдары құнсыздандырды. 2015 жылдың тамызында билік "еркін өзгермелі валюта бағамына" көшу туралы жариялады. Осы шешімнен кейін ұлттық валюта 188 теңгеден 255 теңгеге дейін құлдырады. 2020 жылғы 15 қарашаға теңгенің долларға шаққандағы ресми бағамы 430.52 теңгені құрайды.

2019 жылдан бастап доллар бағамының күрт өсуі байқалмады, бірақ оның біртіндеп нығаюы байқалды және 2021 жылдың ақпанына қарай доллардың орташа өлшенген бағамы 418, 75 теңгені құрады.

Теңге бағамын тұрақтандыру мүмкіндігі, ең алдымен, елдегі жалпы экономикалық жағдайға байланысты: өндіріс динамикасы, сыртқы сауданың тепе-теңдік ауқымы, қаржы-кредит саясаты, пайыздық мөлшерлеме саясаты және т. б.

Бір мезгілде ақшаны тезаврациялау нысаны ретінде валютаға жоғары сұраныстың ауысуын және ақшалай жинақтарды құнсызданудан қорғауды қамтамасыз ететін бірқатар шаралар қабылдануы тиіс: тұрғын үй мен тұрғын емес үй-жайларды, жерді, жылжымайтын мүліктің басқа да нысандарын сатуды кеңейту; оң пайыздық мөлшерлемемен бағалы қағаздар эмиссиясы (қарыз); депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді арттыру, бірінші кезекте мерзімді; сақтандырудың барлық нысандарын дамыту.

Теңге бағамы мәселесін шешудің тағы бір бағыты валюта ұсынысын ұлғайту болып табылады. Әрине, қазір мұның басты алғышарты валюта алу көздерін кеңейту және ең алдымен экспорттық базаны кеңейту болып табылады. Бұл ретте экспорттаушылар алатын валютаны шетелдік банктердегі шоттарда әкетуге немесе қалдыруға жол бермеу аса маңызды мәнге ие. Траншекаралық "ағып кету" арналары өте көп. Ақырында, тиімсіз импортқа валюта шығындарын

барынша азайту қажет.

Ең аз шығындармен ең үлкен әсер валюталық бақылау саласында ерекше шаралар қабылдау арқылы қамтамасыз етілуі мүмкін:

- валюталық және экспорттық бақылау мемлекеттік қызметінің жұмысын айтарлықтай жақсарту;

- шетелде заңсыз қалдырылған экспорттық түсім немесе шетелге заңсыз аударылған шетел валютасы үшін қатаң санкциялар енгізу;

- капиталды шетелге заңсыз әкетудің алдын алу мақсатында капитал қозғалысын бақылауды күшейте отырып, резиденттер үшін ағымдағы валюталық операциялар бойынша шектеуді біртіндеп жеңілдету;

- коммерциялық банктердің валюталық операциялары бойынша ақпаратты бұрмалағаны үшін заңнамалық тәртіппен қатаң жауапкершілікті енгізу;

- кедендік және валюталық-қаржылық есептілікті жақсарту;

- Шетелдегі, оның ішінде үкіметтің шешімдері бойынша ашылған шоттардағы валюта қаражатының пайдаланылуын тексеруді жүзеге асыру;

- бұдан басқа, шетелде нысаналы бұғатталған шоттарды пайдалану практикасын қысқарту немесе оларды қазақстандық банктерде ашу керек;

- оффшорлық компанияларды тіркеудің және оларды бақылаудың тиімді тетігін құру; шетелдік сақтандыру компаниялары өкілдерінің Қазақстан аумағындағы қызметі арқылы шетелге валюта қаражатының одан әрі ағып кетуін тоқтату;

- уәкілетті банктердің, заңды және жеке тұлғалардың қолма-қол шетел валютасын әкету мен әкелудің қолданыстағы тәртібіне өзгерістер енгізу;

- валюталық және экспорттық бақылау функцияларын орындайтын шет мемлекеттердің ведомстволарымен және тиісті халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл тетігін әзірлеу;

- қатысушы мемлекеттердің қаржылық қылмыстарға қарсы күрестегі ынтымақтастығының шеңберін айқындайтын халықаралық конвенцияларға кідіріссіз қол қою және ратификациялау, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасын осы құжаттарға және мамандандырылған халықаралық ұйымдардың ұсынымдарына сәйкес келтіру (атап айтқанда, бұл құқықтық мемлекеттердегі шараларға қатысты).

4. Ұлттық банктің ақша-несие саясаты құралдарының ерекшеліктері

Республика егемендігін жариялағанға дейін елдің ақша-несие саясаты мақсатты сипатта болатын және Орталық Мәскеуден шыққан қатаң орталықтандырылған жоспарлау-тарату жүйесі негізінде құрылды. Әрине, ақшаны (несие ресурстарын) ұсыну және оларды экономика салаларына бөлу (ақшаға сұраныс) орталықтан қойылды. Орталықта сұраныс пен ұсыныстың арақатынасы сияқты макроэкономикалық көрсеткіштер жоспарланып, баға белгілеу жүйесі құрылды.

Егемендік шарттары мен нарықтық қатынастар макроэкономикаға, атап айтқанда ақша-несие саясатын жүргізуге басқа тәсілдерді қажет етті.

Біріншіден, Ұлттық Банктің функциялары түбегейлі өзгерді. "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы" заңға сәйкес Орталық банктің негізгі міндеттері кредиттік ресурстарды орталықтандырылған бөлу және халық шаруашылығы салаларына кредит беру емес, Ұлттық валютаның ішкі және сыртқы орнықтылығын қамтамасыз ету, ақша айналымы, Кредит, банк есеп айырысуларын және мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін валюталық қатынастарды ұйымдастыру саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеуге және жүргізуге қатысу болды елдің экономикалық дамуы және оның әлемдік экономикаға интеграциясы.

Қазақстандағы ақша-кредит саясаты үнемі жетілдіріліп отырады, тиісінше оның мақсаттары мен міндеттері өзгеруде.

Теңге енгізілгеннен кейінгі алғашқы 10 жылда Ұлттық банктің ақша-кредит саясатының мақсаты ұлттық валютаның ішкі және сыртқы тұрақтылығын қамтамасыз ету болды. Яғни, инфляцияны төмендетуге де, валюта бағамын тұрақтандыруға да қол жеткізу мақсаты қойылды. Осы мақсаттың ішкі экономикалық қайшылықтарына қарамастан, ұлттық валютаның қалыптасу кезеңінде оны таңдау негізделген шара болды.

Қаржы жүйесін дамытудың белгілі бір деңгейіне қол жеткізу, баға тұрақтылығына қол жеткізу, барлық қадағалау функцияларын қаржы нарықтары мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау жөніндегі құрылған Агенттікке беру Ұлттық банкке өз қызметін сапалы дамытудың келесі сатысына өтуге мүмкіндік берді. Негізгі күш-жігер ақша-кредит саясатын дамытуды одан әрі жетілдіруге және оны халықаралық стандарттарға жақындатуға бағытталған.

2004 жылғы 1 қаңтардан бастап басқа міндеттермен қатар бағалардың тұрақтылығын қамтамасыз ету, яғни орталық банктің классикалық функцияларына шоғырлану мүмкіндігі бар жаңа мақсат заңнамалық түрде жарияланды.

Бұл шешімнің негізі - халық жинағының тез өсуіне ықпал ету, әлеуметтік тұрақтылықты сақтау, ел экономикасына инвестициялардың тиімділігін қамтамасыз ету болып табылатын кең таралған, классикалық халықаралық тәжірибе болды. Ең бастысы - халықтың табысын құнсызданудан қорғау үшін бағаны тұрақтандыру. Халықаралық есеп айырысу банкінің зерттеуіне сәйкес, баға тұрақтылығы зерттеуге қатысқан әлемнің 45 елінің 33 негізгі мақсат болып табылады.

Ақша-несие саясаты өзінің мәні бойынша тұрақтандырушы сипатқа ие және экономикалық циклдарды тегістеуге бағытталған.

Бұл міндетке қол жеткізуге төмен инфляцияның салдарынан нарықтық пайыздық мөлшерлемелерді тұрақтандыру және қалыпқа келтіру, пайыздық арнаны дамыту және ақша трансмиссиясындағы айырбас бағамы арнасының рөлін біртіндеп төмендету ықпал етеді. Сондықтан Ұлттық Банк ақша-кредит

саясатын инфляциялық таргеттеу режимінде жүргізуді жалғастыруда және өз саясатының мақсаттары мен қағидаттарының өзгермейтіндігін растайды.

Саясаттың негізгі құралы базалық мөлшерлеме болып қала береді. Ақша-кредит саясаты теңгенің өзгермелі айырбас бағамы жағдайында жүзеге асырылады.

Базалық мөлшерлеме бойынша шешім қабылдау үшін инфляция және басқа макроэкономикалық айнымалылар болжамы негіз болып қала береді. Тоқсан сайынғы негізде жүзеге асырылатын көрсеткіштерді болжау айнымалылардың болашақ динамикасы бойынша жедел баға алуға және сәйкесінше конъюнктураның ұзақ мерзімді өзгерістеріне уақтылы жауап беруге мүмкіндік береді. Бұл ретте базалық мөлшерлеме инфляцияның 12 айлық көкжиектегі күтулерін, экономикалық өсудің ұзақ мерзімді бейтарап (инфляция тұрғысынан) қарқынын, сондай-ақ ақша-кредит саясатының қажетті сипатын (ынталандырушы, бейтарап немесе тежеуші) көрсетеді. 11-кестеде Ұлттық Банктің ақша-несие полтикасының құралдары келтірілген.

11-кесте – Ұлттық Банктің ақша-несие саясатының құралдары жүйесі

Мақсат	Құрал түрі	Құрал	Кепіл	Ұстау жиілігі	Грант/қайтару мерзімі
өтімділікті қамтамасыз ету	тұрақты қол жеткізу операциялары	КASE валюталық своп	АҚШ доллары	банктердің өтініші бойынша	1 күн
		КSE бойынша кері репо	мемлекеттік бағалы қағаздар	банктердің өтініші бойынша	1 күн
	ашық нарықтағы операциялар	ҚРҰБ қайта сатумен бағалы қағаздарды сатып алу аукционы	ломбард тізімі	қажетінше	7 күн
өтімділікті алу		ҚРҰБ ноталарын	-	шығару кестесіне	28/91/18 2/364 күн

		ЫҢ аукционы		сәйкес	
		ҚҰБ депозиттік аукционы	-	күнделікті	7 күн
	тұрақты қол жеткізу операция лары	КASE валюталық своп	АҚШ доллары	банктердің өтініші бойынша	1 күн
		КASE-де тікелей РЕПО	мемлеке ттік бағалы қағаздар	банктердің өтініші бойынша	1 күн
		ҚРҰБ депозиттері	-	банктердің өтініші бойынша	1 күн

Ұлттық Банк экономика субъектілерінің инфляциялық күтулерін тұрақтандыру және бекіту (бекіту) жөніндегі шараларды жалғастыруда. Инфляциялық күтулерді нығайту, олардың біртіндеп төмендеуін қамтамасыз ету экономиканың ішкі және сыртқы күйзелістерге тұрақтылығын арттыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде ақша-кредит саясатының мақсаттарына қол жеткізу тиімділігіне оң әсер етеді.

Экономиканың өсуін ынталандырудың тағы бір маңызды шарты қаржы секторын тұрақтандыру болып қала береді. 2017-2018 жылдары Қазақстан Республикасы банк секторының қаржылық тұрақтылығын арттыру бағдарламасы іске асырылды, бұл банк секторын төлем қабілетсіз банктерден тазартуға, активтердің сапасын арттыруға, сондай-ақ кредиттік белсенділіктің өсуі үшін болашаққа әлеует құруға мүмкіндік берді.

2019 жылы Ұлттық Банк Еуропалық Одақ, АҚШ, сондай – ақ ЕАЭО (Ресей, Беларусь) елдерінің тәжірибесін ескере отырып іске асырылатын жаңа қадағалау практикасын-тәуекелге бағдарланған тәсілді енгізді. Банк секторын сауықтыру және реттеу мен қадағалаудың жаңа тәсілдері банк салымшылары үшін тәуекелдерді айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді.

Ұлттық Банк өз саясатының ашықтығы мен болжамдылығының деңгейін одан әрі арттыруды, коммуникацияларды жақсартуды, әрі қарайғы іс-әрекеттер туралы уақтылы хабардар етуді, сондай-ақ қажетті статистикалық және

талдамалық ақпаратты таратуды қамтамасыз етеді. Ақпараттық ашықтықты арттыру экономика субъектілерінің жүргізіліп жатқан ақша-кредит саясатына деген сенімін арттырудың негізгі шарты болып табылады.